

Castelló i Énguera dos pobles agermanats per l'escola

Ramon Vicent i Isern

Entre els anys 1934 i 1935, durant el període de la Segona República, va tindre lloc una interessant experiència escolar que m'agradaria comentar-los amb detall en el present article. Esta experiència va ser un intercanvi que va promoure i va fomentar les relacions d'amistat i fraternitat entre els xiquets de les escoles públiques de Castelló i d'Énguera.

L'arribada de la República va suposar, sobretot durant el període que els historiadors anomenen Bienni Reformador (1931-33), una gran revolució que va millorar considerablement la situació deplorable que l'escola pública venia arrossegant des de molts anys enrere. La nova política educativa republicana, amb les aportacions procedents de la Institución Libre de Enseñanza i del PSOE, va intentar consolidar un model educatiu destinat a formar ciutadans demòcrates que foren capaços de construir i mantindre una societat més justa i solidària. El Ministeri d'Instrucció Pública, dirigit en un primer moment per Marcelino Domingo, substituït poc després per Fernando de los Ríos Urruti, i amb el valencià Rodolfo Llopis Ferrándiz com a Director General de Primer Ensenyament, es va posar ràpidament a treballar per esmenar l'herència rebuda.

Per a resoldre el problema de la manca d'escoles públiques i la massificació d'alumnes en les classes, la Direcció General de Primer Ensenyament va redactar un ambiciós pla d'actuació que preveia la creació, en cinc anys, de 27.000 noves escoles que pal·liaren este greu problema. A Castelló, per exemple, durant estos anys, es van crear 10 noves escoles públiques. Però esta reforma escolar que proposava la República necessitava mestres capacitats per a dur-la endavant. Com deia Rodolfo Llopis, «el maestro es el alma de la escuela». I afegia: «Sin buenos maestros todo lo que se haga en beneficio de la escuela resultará estéril». Per este motiu van reformar els estudis de magisteri vigents, van exigir el títol de Batxillerat per a poder estudiar la carrera, van facilitar als mestres la seua actualització pedagògica amb una sèrie d'iniciatives innovadores com les escoles d'estiu, les setmanes pedagògiques i els centres de col·laboració i, a més a més, van dignificar econòmicament la professió. Els nous dirigents republicans opinaven que no podia confiar-se la formació dels futurs ciutadans a unes persones que vivien en la més trista de les penúries i, per tant, calia garantir-los un mitjà de subsistència que fora digne i estable.

// Eulogio Puig Usina //

Un altre dels aspectes que volem mencionar va ser l'esforç que van fer per omplir de vida l'escola, un desig -vitalitzar l'escola- expressat repetidament pels pedagogs republicans. Deia el decret de 28 d'agost de 1931:

*«La escuela ha de cumplir una amplia función social. No ha de ser, como ha sido tanto tiempo, la vieja sala de clase donde se congregan maestros y alumnos durante varias horas al día sin contacto alguno con la vida. Ha de ser otra cosa. Hay que vitalizar la escuela. Hay que llevar la vida a la escuela y llevar la escuela allí donde la vida esté. La escuela no será verdadera escuela mientras no viva en íntimo contacto con la realidad todos aquellos valores educativos que la escuela apetece y necesita».*¹

Un exemple del que pretenien que fora l'escola i els seus mestres el tenim en don Gregorio, el mestre protagonista de la commovedora pel·lícula *La llengua de las mariposas*, de José Luis Cuerda.

LA PRIMERA VISITA (MAIG-JUNY)

En el seu intent de vitalitzar l'escola pública, el 24 d'octubre de 1933, el Consell Local de Primer Ensenyament (CLPE) de Castelló va estudiar la possibilitat d'organitzar un intercanvi escolar amb els xiquets de les escoles públiques d'altres localitats i va nomenar el mestre Benito Santaya perquè realitzara les gestions necessàries per a dur-lo endavant. Benito Santaya va mantindre contacte amb representants de les localitats d'Higuera (Albacete), Montserrat i Énguera i, finalment, va arribar a un acord amb l'Ajuntament enguerí per a fer l'intercanvi escolar.

El seu inici es va fixar per al dia 15 d'abril. L'alcalde de Castelló, Rafael Ferri, amb gran satisfacció, va informar el veïnat de l'acord a què havien arribat amb una nota breu publicada en les pàgines del periòdic local *Cultura*:

«El día 15 del actual, alrededor de las nueve de la mañana, llegaran a esta villa un grupo de niños de las Escuelas Nacionales de Enguera y con ellos una representación de las Autoridades y del Magisterio Nacional de aquella población. El objeto de esta visita es llevar a efecto el intercambio escolar proyectado por el CLPE de esta villa. Dichos niños, como sabéis, van a ser nuestros huéspedes por unos días. Los pueblos modernos que han de inspirar todos sus actos en el amor universal, aconsejan estas corrientes de fraternidad que obligan a los hombres a una mutua correspondencia espiritual. Las futuras generaciones han de estar compuestas por hombres libres sin necias preocupaciones, pero con un ideal común: el amor entre todos los humanos. Comienza, pues, esta obra. Los niños de Enguera son ya nuestros hermanos, nuestros niños; nuestros hogares son sus hogares;

---

¹ R. Llopis: *La revolución en la escuela: dos años en la Dirección General de Primera Enseñanza*, M. Aguilar, Madrid 1933, p. 224.

una mutua compenetración entre todas las almas infantiles será base sólida para un porvenir de paz y prosperidad. Esta Alcaldía, que conoce como nadie los sentimientos y virtudes que adornan el vecindario de Villanueva de Castellón, se complace en invitarle para que acuda en

// L'alcalde Rafael Ferri amb el xiquet Jerónimo Romero //

dicho día y hora frente al Asilo de Santo Domingo, a recibir a los enguerinos, al propio tiempo que recomienda, aunque lo considera innecesario, que mientras dichos invitados estén en esta villa, cada vecino sea como un padre o una madre para atender, solícitos, las necesidades de los pequeños que nos subyugan y nos fascinan con sus risas y con sus travesuras.

¡Ciudadanos! Por la cultura, por España, por la República.

4 abril 1934. El Alcalde Rafael Ferri.

La Alcaldía, en nombre de este pueblo, ha invitado al vecindario de Enguera para que acuda a este pueblo, donde se les recibirá como lo que son: como hermanos».²

Uns mesos abans, el mestre Miguel Palop explicava a la població, des d'esta mateixa publicació, el que significava realitzar esta classe de projectes:

«[...] en el sentido amplio, es transformar la pluralidad de escuelas, en una escuela que tiene por local el mundo. Más concretamente, es llevar los niños de una localidad a otra, y los de ésta a la primera sin que dejen de asistir a las Escuelas Nacionales para aprovechar los infinitos intereses que este cambio de ambiente despierta en los niños, sin olvidar los beneficios físicos que el cambio de aires y aguas reporta. El intercambio estrecha los lazos de amistad entre los niños de una población que se desplazan a otra, hace vivir en íntima camaradería a los de las poblaciones que relaciona tendiendo entre ambos la fraternidad; coadyuva al conocimiento de sus semejantes, haciéndoles salir de sí mismos para vivir la vida de los otros y conocer sus necesidades base de la paz social; presta una vitalidad inusitada a la escuela, provocando la correspondencia interescolar, el conocimiento del medio geográfico e histórico y en general ensanchando la vida de relación».³

² *Cultura*, 28 (8 abril 1934), p. 2.

³ *Cultura*, 20 (17 desembre 1933), p. 4

Per fi, el diumenge 20 de maig de 1934, i no el 15 d'abril com s'havia acordat en un principi, a les set de la vesprada, arribava a Castelló un autobús procedent d'Énguera amb 17 xiquets i 3 xiquetes d'entre 7 i 13 anys als quals acompanyaven representants de l'Ajuntament, Consell Local presidit pel mestre Salvador Perales i pares. L'expedició va ser rebuda calorosament per les autoritats locals, mestres del CLPE, xiquets, pares i per la banda Lira Castellonera, que la va acompanyar al saló d'actes de l'Ajuntament on, després dels discursos protocol·laris, es va procedir a repartir els xiquets entre les famílies castellonenques que ho havien sol·licitat.

Durant els 15 dies que van passar a Castelló, els xiquets enguerins van anar a classe juntament amb els seus nous companys. A més a més, el CLPE va programar per a ells diverses excursions, com les que van realitzar a la confluència dels rius Albaida i Xúquer, al balneari de Santa Anna, al paratge natural de la Font Amarga i a la fàbrica de paper «El Canyar». A més a més el dia 24 es desplaçaren a la Pobla Llarga, on visitaren un molí d'arròs, tres magatzems de taronja *«donde los niños, invitados por sus respectivos dueños, cogieron naranjas a discreción»*, l'estació del ferrocarril i la casa de la Democràcia; i posteriorment, el dia 31, anaren en tren a visitar el Parc Escolar de Carlet.⁴ També van tindre temps per a disputar un partit de futbol entre els xiquets d'ambdues localitats, que va acabar amb la victòria dels de Castelló per 4 a 0.

El 3 de juny els visitants enguerins tornaren al seu poble i una setmana més tard va començar la segona fase de l'intercanvi amb l'eixida de Castelló cap a Énguera de 21 xiquets i 11 xiquetes que van anar acompanyats per pares, mestres i autoritats. Tots ells, com va ocórrer en la visita d'anada, van ser rebuts amb molt d'entusiasme per tota la població enguerina, com llegim en *Cultura*:

«[...] Llegamos a la entrada de Enguera. Las autoridades de aquel pueblo hermano y muchas representaciones quisieron adelantarse a dar la bienvenida y bajaron hasta el merendero La Oliveta. Allí descendieron las personas mayores y fueron a pie hasta la entrada de la villa, escoltando a los niños que siguieron en auto el ascenso al punto donde aguardaban los niños y niñas de las Escuelas en correcta formación, representaciones de las Sociedades, fuerzas vivas, todo Enguera presidido por sus autoridades. Al descender del coche se soltaron multitud de palomas; la música amenizó el acto; el pueblo aplaudió frenético de entusiasmo; los niños de Villanueva fueron obsequiados por sus compañeritos con sendos ramos de flores y paquetes de caramelos;

---

⁴ Els xiquets castellonencs que participaren en l'intercanvi i que viatjaren a Carlet foren: Angelita Santaya Aleixandre, Orfelina Viña Cabañas, Josefina Hurtado Pavia, Vicente Gandía Gomar, Emilio Candel Chafes, Antonio Puertos Martorell, Rogelio Vidal Soler, Manuel Navarro Peris, José Puertos Moscardó, José Muñoz Aranda, Antonio Climent Amorós, José Estrela Llopis, Salvador Vidal Company, Bautista Esterelles Pla, Elías Caldes González, José Amorós Castañeda, Vicente Mayor García, Manuel Gascó Micó, Antonio Morrió Escrivá i Vicente Company Fayos.

se soltaron diez palomas mensajeras, que facilitó don Luis Bordás, las que llevaron el parte de llegada y se formó la comitiva. El desfile hasta la Casa Ayuntamiento fue una ininterrumpida manifestación de simpatía; aplausos por doquier; banderas en las Sociedades, establecimientos oficiales, entidades bancarias; vivas a ambas villas; entusiasmo grandioso...»⁵

I ja a l'Ajuntament, després dels ineludibles parlaments protocol·laris, es va procedir al lliurament dels xiquets castellanencs a les famílies enguerines. Eixa mateixa vesprada, la comitiva es va traslladar a l'entrada de la població per a rebre una expedició ciclista que havia eixit de Castelló, al davant de la qual anava el nostre campió Antoni Escuriet. Com va ocórrer en la visita d'anada, durant els 15 dies que van romandre a Énguera, els xiquets castellanencs acudiren a l'escola amb els seus companys enguerins i visitaren alguns llocs interessants de la població, com la fàbrica de teixits de llana del senyor Piqueras, l'explotació agrícola del senyor Jaime Gómez i una fàbrica d'oli; també realitzaren excursions al castell, al pou d'Albalat que subministrava l'aigua potable a la població, al riu Sellent, a la Serra d'Énguera i al poble d'Anna. Acabada esta positiva i enriquidora experiència, l'alcalde de Castelló senyor Ferri escrivia:

«No dejéis nunca ni en ningún momento de corresponder a vuestros hermanos, los enguerinos. Enguera y Villanueva de Castellón han quedado unidos por lazos espirituales, pero tan firmes, que hemos de considerarles como un mismo pueblo».⁶

// Cultura, núm. 32 //

LA COLÒNIA ESCOLAR DE 1934

(JULIOL-AGOST)

La convivència entre els xiquets de Castelló i Énguera va continuar durant eixe mateix estiu, ja que el CLPE castellanenc va voler que els xiquets enguerins participaren també de la colònia escolar que anaven a realitzar, per segon any consecutiu, a la localitat alacantina de Benidorm. Les colònies escolars acomplien la tasca social, higiènica i pedagògica que l'escola republicana s'havia marcat com a objectiu. Socialment i higiènicament les colònies comportaven que els xiquets de les classes més pobres de la societat tingueren uns dies de vacances en llocs agradables i amb una alimentació abundant.

⁵ *Cultura*, 33 (17 junio 1934), p. 1.

⁶ *Cultura*, 33 (17 junio 1934), p. 2.

Pedagògicament les colònies no eren més que una escola a l'aire lliure on tenien lloc activitats artístiques, esportives, excursions, visites culturals..., i on el contacte entre mestres i alumnes era més directe i profund. Amb estes paraules explicaven els enguerins l'inici de la colònia escolar:

«Enguera, que late al unísono en lo que a la infancia se refiere, ha visto con simpatía un intercambio escolar con Villanueva de Castellón, lo ha apoyado y resuelto hasta con magnificencia, mas no quiere hacer punto final en su marcha pro infancia, quiere también su Colonia escolar, desea que sus niños reciban el benéfico influjo de la brisa marina, que sus espíritus despierten ante la visión de lo desconocido y que sus cuerpos se robustezcan curtiendo su piel al percibir las caricias del sol en pleno Mediterráneo.

*A tal efecto el día 22 del mes en curso, y en combinación con la Colonia ya establecida en Villanueva de Castellón, gracias a su generoso y leal ofrecimiento, saldrán para la playa del pintoresco pueblo de Benidorm (Alicante) 20 niños de ambos sexos, distribuidos en dos turnos, acompañados de algunos de sus maestros. [...] Que les sea agradable y provechosa la estancia en tan hermosa playa alicantina, que cuando vuelvan los colonos a sus hogares les veamos con la sonrisa y bullicio del que ha obtenido un beneficio y demuestra su agradecimiento a sus benefactores».*⁷

Aquell any, el CLPE es va veure en la necessitat de dividir l'expedició en dos torns, ja que entre els xiquets d'Énguera i els de Castelló elegits per a la colònia sumaven quasi un centenar i a Benidorm només disposaven de 50 llits que havien deixat allí l'estiu anterior. El primer torn va eixir el diumenge 22 de juliol i el segon vint dies després, el diumenge 12 d'agost. Durant la seua estada a la ciutat alacantina els escolars van rebre classes a l'aire lliure dels seus mestres, van realitzar excursions i van gaudir de banys a la platja i d'una alimentació sana i equilibrada.

LA SEGONA VISITA (JUNY-JULIOL 1935)

Gràcies a l'èxit que va tindre l'intercanvi escolar de 1934, el CLPE castellanenc va decidir repetir-lo de nou l'any següent. El 24 de maig de 1935, el secretari de l'Ajuntament de Castelló i president del CLPE Eulogio Puig Usina, va enviar una carta al seu col·lega d'Énguera Alberto Lozano en què l'instava a començar els preparatius per a un nou intercanvi i aprofitava per preguntar-li si era possible l'establiment d'una colònia escolar en eixe poble per als xiquets castellanencs:

«Sr. D. Alberto Lozano. Enguera.

Mi estimado amigo y compañero: Adjunto te mando documentación para el Alcalde y presidente del Consejo Local de esa con el fin de que si lo

---

⁷ "Notas regionales: Enguera. Colonias Escolares", *Las Provincias*, (15 juliol 1934), p. 7.

entendéis oportuno empecemos nuestras relaciones con el fin de organizar por de pronto un intercambio escolar lo mismo que el año anterior y aun si queréis con menos pompa y algazara. También nos interesa nos digáis si es posible establecer una Colonia Escolar de monte en la casa del Ingeniero Forestal y si para ello buscáis vosotros la conformidad o la buscamos nosotros. En caso afirmativo sería conveniente que vosotros preparaseis en dicha casa el número de camas con todo el equipo necesario de colchonetas etc. que quepan en dicho local y nosotros facilitaríamos a ese consejo un número igual de camas con todo el equipamiento necesario en Benidorm. Espero que vayáis tratando de este asunto y me escribas diciendo lo que acuerde ese Consejo Local. Salud te desea tu amigo Puig Usina».⁸

// Benidorm. Xiquets de la colònia escolar prenent el bany.//

Poc després, el Sr. Lozano li va remetre la carta següent:

«Sr. Presidente del Consejo Local de Villanueva de Castellón:

En contestación a su atenta comunicación de fecha 24 del pasado mes, invitando a realizar el intercambio escolar entre esa villa y esta población, tengo la satisfacción de comunicarle que se han acoplado y reunido el número de niños y niñas que lo van a verificar, habiendo acordado sea el domingo próximo día 9 la marcha a esa. Enguera 5 de Junio de 1935».⁹

Efectivament, el 9 de juny arribaren a Castelló 13 xiquetes i 19 xiquets de les escoles nacionals d'Énguera acompanyats pels mestres Salvador Perales i Desamparados Serín, que van ser rebuts, com l'any anterior, pels xiquets de les escoles, mestres, membres del CLPE i autoritats. Els escolars enguerins van romandre al nostre poble fins al dia 23, data en què efectuaren el viatge de retorn, però esta vegada acompanyats en l'autobús pels escolars castellanencs que iniciaven la segona fase de l'intercanvi. Aquell any, durant la seua estada a

⁸ Colònia escolar 1935, Arxiu Municipal de Castelló (AMC), sign. 1509/19.

⁹ Correspondència 1935-1936, AMC, sign. 1509/24.

Énguera, els xiquets del nostre poble visitaren la Font de Lucena, les fàbriques de teixits de la Sociedad Vapor San Jaime i la dels senyors. Piqueras i Marín. També tingueren temps de gaudir dels paratges muntanyosos de la Mota i del castell i de fer una excursió a Xàtiva, on visitaren la Col·legiata, el Museu Municipal, el castell i els estudis de Ràdio Xàtiva.

Però malauradament, acabat l'intercanvi, els xiquets enguerins no pogueren realitzar la colònia escolar a Benidorm prevista per a eixe mateix estiu de 1935. El motiu va ser que l'11 de juliol l'alcalde de Castelló va enviar una carta al seu homòleg de Benidorm en què li anunciava la intenció d'organitzar una nova colònia en eixe poble que anava a estar dividida, com l'any anterior, en dos tornos: el primer, amb colons de Castelló, ja que el CLPE només havia pogut recaptar diners per a dur a 48 xiquets; i el segon, amb colons d'Énguera. Però des de l'Ajuntament benidormer li contestaren que tenien prevista la construcció imminent d'un Grup Escolar a l'edifici on s'allotjava la colònia i que no podien assegurar la disponibilitat de l'edifici per a la colònia d'Énguera. A més a més, els animaven a endur-se tot el material, llits i parament que tenien a l'edifici. Davant d'esta situació, el secretari de l'Ajuntament Eulogio Puig Usina va escriure una nova carta al seu company de faena d'Énguera en què li aconsellava que no realitzaren el viatge a Benidorm:

«Mi querido amigo y compañero: el día 11 del actual escribimos al Alcalde y Secretario de Benidorm diciéndoles que a fines de mes iría la colonia como el año anterior y al propio tiempo pedíamos autorización para que el segundo turno fuese ocupado por niños de la Escuelas de Enguera puesto que nosotros no tendríamos más que un turno. A ello se nos ha contestado con una carta del alcalde de allá que te la remito para que la veáis. De ella se deduce que las cosas han cambiado por completo, pues no solo vosotros sino también nosotros estamos en mala situación. Nada tiene de extraño si observamos que el alcalde anterior no es el mismo que contesta esta carta y a lo mejor pudiera ser que este tanga criterio distinto a aquel con respecto a estas cuestiones de enseñanza. De todos modos mi opinión clara y sincera es que no debéis ir a Benidorm en estas condiciones y nosotros en cuanto terminemos nuestra misión allá nos vendremos con todo el mueblaje. Si hubiéramos podido conseguir lo de las montañas de esa desde ahora te digo que desistíamos también de ir a Benidorm.

*Con recuerdo a tu señora salud te desea tu amigo Puig Usina».*¹⁰

A l'any següent esta preciosa experiència de l'intercanvi i de les colònies escolars no va tindre continuïtat a causa de l'inici de la guerra civil, però les relacions d'amistat i fraternitat entre els xiquets de Castelló i Énguera van continuar durant molt de temps. Ho vaig poder comprovar personalment fa uns anys, quan en una entrevista a un veí del poble que de menut havia participat

---

¹⁰ Colònia escolar 1935, AMC, sign. 1509/19.

en l'intercanvi, em va comentar, amb l'alegria reflectida en el seu rostre, que encara anava periòdicament a visitar al seu «germà» enguerí. Una relació bonica que iniciaren en la infantesa gràcies a este projecte de l'escola republicana i que va durar tota una vida.

// Benidorm. Xiquets de la colònia escolar fent exercici a la platja. //